

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیهما صلوات

www. **Ghaemiyeh** .com
www. **Ghaemiyeh** .org
www. **Ghaemiyeh** .net
www. **Ghaemiyeh** .ir

اطلس عند پرفاشورا

یہ نقشہ ان علاقوں کے لیے تیار کیا گیا ہے جو پافوس اور پافوس کے علاقوں میں واقع ہیں۔

یہ نقشہ ان علاقوں کے لیے تیار کیا گیا ہے جو پافوس اور پافوس کے علاقوں میں واقع ہیں۔

یہ نقشہ ان علاقوں کے لیے تیار کیا گیا ہے جو پافوس اور پافوس کے علاقوں میں واقع ہیں۔

یہ نقشہ ان علاقوں کے لیے تیار کیا گیا ہے جو پافوس اور پافوس کے علاقوں میں واقع ہیں۔

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اطلس غدیر وعاشورا : جغرافیایی تاریخی عصر امیرالمومنین و سیدالشهدا

نویسنده:

پژوهشکده علوم و معارف حدیث

ناشر چاپی:

دار الحدیث

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۷	اطلس غدیر و عاشورا : جغرافیایی تاریخی عصر امیرالمومنین و سیدالشهدا
۷	مشخصات کتاب
۷	پیش‌گفتار
۷	اشاره
۸	پیشینه تحقیق
۸	چند نکته در باره نقشه‌ها
۹	قدردانی
۹	بخش یکم : غدیر خم
۹	نقشه ۱ : مسیر حج پیامبر صلی الله علیه وآله از مدینه (حجّة الوداع) و مسیر حج امیر المؤمنین علیه السلام از یمن
۱۰	وضعیت کنونی مکان غدیر خم
۱۰	راه های غدیر خم
۱۰	تذکر مهم
۱۱	نقشه ۲ : موقعیت جغرافیایی غدیر خم
۱۱	بخش دوم : خلافت امام علی علیه السلام
۱۱	نقشه ۱ : محدوده جهان اسلام در دوره خلافت امام علی علیه السلام (۳۵ - ۴۰ ق)
۱۱	نقشه ۲ : محلّ نبرد جمل و مسیر حرکت دو سپاه
۱۲	نقشه ۳ : محلّ نبرد صفین و مسیر حرکت دو سپاه
۱۲	نقشه ۴ : محلّ نبرد نهروان و مسیر حرکت دو سپاه
۱۲	نقشه ۵ : مسیر غارتگری‌های سرداران معاویه و تعقیب آنها توسط نیروهای امام علی علیه السلام
۱۳	نقشه ۶ : نقشه سیاسی استان‌های حکومت اسلام در روزگار خلافت امام علی علیه السلام
۱۳	نقشه ۷ : نقشه سیاسی استان‌های مرکزی در روزگار خلافت امام علی علیه السلام
۱۳	بخش سوم : حادثه کربلا

- نقشه ۱ : نقشه تقریبی کوفه هنگام قیام امام حسین علیه السلام ۱۳
- نقشه ۲ : خط سیر کاروان حسینی در منطقه مکه مکرمه ۱۴
- نقشه ۳ : خط سیر کاروان حسینی از مدینه تا کربلا ۱۴
- موقعیت خیمه‌های امام حسین علیه السلام و نقش آنها در صحنه نبرد ۱۵
- نقشه ۴ : منطقه کربلا هنگام قیام امام حسین علیه السلام ۱۷
- نقشه ۵ : خط سیر کاروان حسینی از مدینه تا بازگشت به مدینه ۱۸
- اشاره ۱۸
- راه بادیه ۱۸
- راه کناره فرات ۱۸
- راه کناره دجله (راه سلطانی) ۱۸
- منابع ۱۹
- منابع اصلی ۱۹
- منابع مفید دیگر ۱۹
- درباره مرکز ۲۰

اطلس غدیر وعاشورا : جغرافیایی تاریخی عصر امیرالمومنین و سیدالشهدا

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور : اطلس غدیر وعاشورا : جغرافیایی تاریخی عصر امیرالمومنین و سیدالشهدا / پژوهشکده علوم و معارف حدیث ؛ ترسیم نقشه‌ها علی باباعسگری.

مشخصات نشر : قم : موسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری : ۴۸ ص. مصور، نقشه؛ ۲۲×۲۹ سم.

شابک : ۹۶۴-۹۷۸-۴۹۳-۶۱۵-۹

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

یادداشت : کتابنامه.

موضوع : علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق -- اثبات خلافت

موضوع : اسلام -- تاریخ -- ۱۱ - ۶۱ ق. -- اطلس‌ها

موضوع : غدیر خم

موضوع : واقعه کربلا، ۶۱ ق.

شناسه افزوده : عسگری، علی بابا

شناسه افزوده : موسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث. پژوهشکده علوم و معارف حدیث

رده بندی کنگره : ۶BP/الف ۶ ۱۳۹۱

رده بندی دیویی : ۳۹۷/۹۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۲۷۲۱۳۴۹

پیش‌گفتار

اشاره

غدیر و عاشورا، دو حادثه بزرگ و برجسته در تاریخ اسلام اند در حادثه نخست، تداوم رسالت اعلام می‌گردد و دومین حادثه، جهادی است علیه رجعت و انحرافی که در سیره و سنت پیامبر صلی الله علیه و آله رخ داد. در میان این دو حادثه، واقعه‌ای دیگر به وقوع پیوست و آن، خلافت چهار و اندی ساله امیرالمؤمنین علیه السلام بود. دورانی که مردی الهی، با پایبندی به همه ارزش‌های الهی و انسانی، بر مسند حکومت نشست و تجربه‌ای عالی از حکومت دینی ارائه داد.

مطالعه و تحلیل این سه حادثه درس آموز، همیشه دغدغه عالمان شیعی بوده است و آثار فراوانی در باره آنها نشر یافته است. پژوهشکده علوم و معارف حدیث، بخشی از کارهای پژوهشی خود را طی ده سال گذشته، به تتبع و تجزیه و تحلیل زندگی‌نامه امام علی علیه السلام و امام حسین علیه السلام اختصاص داده که ثمره آن، چاپ و نشر دو مجموعه با عنوان دانش‌نامه امیرالمؤمنین علیه السلام و دانش‌نامه امام حسین علیه السلام بوده است. در این دو مجموعه، ابعاد زندگی این دو امام، با استناد به کهن‌ترین مصادر و همراه با تحلیل‌های عمیق و نو، معرفی شده است. یکی از نوآوری‌های این دو اثر، طراحی و تدوین نقشه‌هایی برای رخدادهای زندگی امام علی علیه السلام و امام حسین علیه السلام است؛ نقشه‌هایی مربوط به واقعه غدیر، دوران خلافت امیر

المؤمنین علیه السلام و حادثه عاشورا .

نقشه در فهم هر چه بهتر حوادث تاریخی ، نقش به سزایی دارد و همانند بازسازی صحنه حوادث برای تحلیلگران مسائل اجتماعی و امنیتی ، با اهمیت است .

از آن جا که چاپ و نشر مستقل این نقشه‌ها (جدا از آن دو مجموعه) می‌توانست برای پژوهشگران و نیز مسافران و زائران این سرزمین‌ها مفید باشد ، تصمیم گرفته شد که تمام نقشه‌های دو دانش‌نامه پیش گفته ، همراه با توضیحات اجمالی ، به صورت کتاب حاضر ، در اختیار علاقه‌مندان قرار گیرد.

پیشینه تحقیق

گفتنی است که پیش از این نیز تلاش‌هایی برای ترسیم نقشه‌های تاریخی و به کارگیری آنها در شناخت بهتر وقایع صدر اسلام یا تبیین دقیق‌تر تحولات تاریخ اسلام ، صورت گرفته است ، از جمله :

- محمّد حمید الله حیدر آبادی (م ۲۰۰۲م) ، پس از حدود چهارده سال پژوهش تاریخی ، جغرافیایی ، باستان‌شناختی و نیز مطالعه میدانی ، کتاب رسول اکرم صلی الله علیه و آله در میدان جنگ را که در بر دارنده نقشه‌ها و توصیفات دقیقی از جنگ‌ها و موضعگیری‌های نظامی - دفاعی پیامبر صلی الله علیه و آله است ، در سال ۱۹۵۳ م ، منتشر نمود . وی در سال‌های بعد نیز در چند نوبت ، این کتاب را تصحیح و تکمیل کرد . این کتاب ، الگویی برای برخی پژوهش‌های دیگر در زمینه جنگ‌ها و سیاست دفاعی پیامبر صلی الله علیه و آله در پژوهشکده‌های تاریخ جنگ در : پاکستان ، سوریه ، ایران و ... گردید که از آن میان می‌توان به کتاب مصطفی طلاس با عنوان پیامبر صلی الله علیه و آله و آیین نبرد ، اشاره کرد . کار تدوین و نشر نقشه‌های تاریخی حجاز ، از جمله توسیط عاتق البلادی ، مورخ حجازی ، در کتاب معجم معالم الحجاز و محمّد شراب در کتاب فرهنگ اعلام جغرافیایی در حدیث و سیره نبوی و نیز توسط پدیدآورندگان اطلس تاریخ شیعه در قم ، پی گرفته شد .

- لویی ماسینیون (م ۱۹۶۲م) ، شرق‌شناس فرانسوی ، با هدف درک بهتر وقایع روی داده در عراق در عصر حکومت امام علی علیه السلام ، به ترسیم نقشه‌هایی از شهر کوفه و حوالی آن بر مبنای اطلاعات تاریخی ، جغرافیایی ، باستان‌شناختی و نیز مطالعات میدانی دست زد . این نقشه‌ها ، به همراه برخی شواهد و تحلیل‌ها و توصیفات تاریخی ، در کتاب وی به نام جغرافیای تاریخی کوفه ، در ۱۹۳۵ ، منتشر شدند و در کاوش‌های تاریخی ، به گستردگی ، مورد استفاده مورخان بعدی (همچون : حسین کریمان در سیره و قیام زید بن علی و کاظم الجنابی در تخطیط مدینه الکوفه) قرار گرفتند و بعدها ، هشام جعیت ، تاریخ‌نگار تونسسی ، پژوهش مفصل خود (با نام : کوفه ، پیدایش شهر اسلامی) را با همکاری گروه نقشه‌نگاری دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تونس ، به همین روش و با تصحیح و تکمیل کار ماسینیون ، به انجام رساند و در ۱۹۸۳م ، منتشر ساخت .

گفتنی است که : ظاهراً اطلس‌های مشهور جغرافیای تاریخی اسلام (همچون اطلس تاریخ اسلام از حسین مونس و اطلس شیعه از رسول جعفریان و اطلس قرآن از شوقی ابوخلیل) ، نیز عمدتاً در بر دارنده نقشه‌هایی کلی اند و مؤلفان آنها ، قصد ارائه نقشه‌های جزئی از وقایع تاریخی را نداشته‌اند . بر این اساس ، می‌توان ادعا کرد که اطلس حاضر ، به دلیل اختصاصی بودن تمامی نقشه‌های آن و مبتکرانه بودن اغلب آنها ، از مزیت ویژه برخوردار است .

چند نکته در باره نقشه‌ها

برای آشنایی بهتر با نقشه‌های این کتاب و مراحل طراحی آنها ، چند نکته یادآوری می‌شود :

۱. کار تدوین نقشه‌ها ، این گونه آغاز شد که ابتدا مکان‌هایی که نیازمند نقشه بودند ، مشخص گردیدند . آن گاه همکاری علمی

مستمر و طولانی‌ای بین محققان مسئول این پرونده و مدیران گروه سیره‌نگاری «پژوهشکده علوم و معارف حدیث» (جناب آقای سید محمد کاظم طباطبایی و جناب آقای سید محمود طباطبایی‌نژاد) با متخصصان ترسیم و اجرای نقشه (جناب آقای علی‌بابا عسکری و مؤسسه کارتوگرافی و انتشاراتی گنوداد) صورت پذیرفت. حاصل این همکاری، ترسیم نقشه‌هایی در سه موضوع یاد شده بود.

۲. مطالب این کتاب، در سه بخش، سامان‌دهی شده است: بخش نخست، به نقشه‌های غدیر اختصاص دارد. بخش دوم، نقشه‌های دوران خلافت امیر المؤمنین علیه السلام را در بر می‌گیرد و بخش سوم، به معرفی نقشه‌های حادثه عاشورا می‌پردازد.

۳. برای استفاده بیشتر خواننده از نقشه‌ها، آگاهی‌ها و توضیحاتی پیش از نقشه‌ها و یا در کنار آنها درج شده است. این اطلاعات، در فهم نقشه‌ها و استفاده از آنها بسیار مفیدند.

۴. در بخش سوم، مطلبی با عنوان «موقعیت خیمه‌های امام حسین علیه السلام» آمده که نقشه به همراه ندارد.

۵. نقشه‌ها و دیگر مطالب این اطلس، از دانش‌نامه امیر المؤمنین علیه السلام و دانش‌نامه امام حسین علیه السلام اقتباس گردیده‌اند.

قدردانی

در پایان، از همه کسانی که در فرآیند تولید نقشه‌ها، از مرحله استخراج محتوا و تکمیل اطلاعات تاریخی و جغرافیای تاریخی (تشکیل پرونده علمی) تا مرحله اجرا و طراحی (کارتوگرافی) آنها نقش داشته‌اند، سپاس‌گزاری می‌گردد.

مهدی مهریزی

یکم جمادی اول ۱۴۳۲

۱۶/۱/۱۳۹۰

بخش یکم: غدیر خم

نقشه ۱: مسیر حج پیامبر صلی الله علیه وآله از مدینه (حجّة الوداع) و مسیر حجّ امیر المؤمنین علیه السلام از یمن

در سال دهم هجری، پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله امیر المؤمنین علیه السلام را برای مأموریت به یمن فرستاد. از این رو، آن هنگام که پیامبر صلی الله علیه وآله به قصد حجّة الوداع از مدینه به مکه حرکت کرد، امام علی علیه السلام همراه ایشان نبود.

پیامبر صلی الله علیه وآله در تاریخ بیست و ششم ذی قعدة سال دهم هجری، از مدینه به سمت جنوب حرکت کرد. در «ذو الحلیفه» مُحرم شد و پس از هشت روز و طی کردن حدود چهارصد کیلومتر، در چهارم ذی حجّه به مکه رسید.

امیر المؤمنین علیه السلام در یمن و در جنوب شرقی مکه بود و فاصله‌ای طولانی‌تر با مکه داشت. ایشان از یمن و از مسیری در نزدیکی سواحل دریای سرخ، حرکت کرد. در «یلملم» مُحرم شد و در مکه به پیامبر صلی الله علیه وآله پیوست.

تصویر ۱

وضعیت کنونی مکان غدیر خم

واقعه غدیر، پس از خاتمه حج و در مسیر بازگشت پیامبر صلی الله علیه و آله به مدینه، در روز هجدهم ذی حجه سال دهم هجری قمری (یکم فروردین سال یازدهم هجری شمسی و ۲۱ مارس سال ۶۳۲ میلادی) به وقوع پیوست.

عاتق بن غیث بلادی، مورخ معاصر حجازی، در دو کتابش (علی طریق الهجرة و معجم معالم الحجاز)، «غدیر خم» را چنین توصیف کرده است:

امروزه، غدیر (آبگیر) خم، به نام «عُزْبَه» شناخته می‌شود و شامل برکه‌ای است که درختان خرماوندکی بر گرد آن روییده و در هشت کیلومتری شرق جحفه واقع است و وادی ۱ هر دو، یکی و همان وادی «خَزَار» است. چشمه جحفه از نزدیک غدیر می‌جوشد و هنوز گودال آن، آشکار است و در غرب و شمال غربی غدیر، آثار شهری به جا مانده است که دیوارهای سنگی آن، هنوز هم پیدا است. ویرانه‌های این آثار، نشان می‌دهد که برخی از آنها کاخ یا قلعه بوده‌اند و شاید هم محله‌ای از محله‌های شهر جحفه؛ چرا که به هم شبیه‌اند.

راه‌های غدیر خم

دکتر شیخ عبد الهادی فضلی، از علمای شیعه حجاز، منطقه غدیر را بر اساس توصیف بلادی، از نزدیک، بررسی کرده و گزارشی از سفر خود و راه‌های منطقه (جهت دسترسی آسان به برکه و چشمه «غدیر»)، منتشر کرده است. ۲ بر اساس گزارش وی، دو راه، ما را به غدیر خم می‌رساند: یکی از جحفه و دیگری از رابع.

راه جحفه، از مسجد بزرگ و نوساز میقات جحفه آغاز می‌شود که اگر از آن جا، پنج کیلومتر به سمت شمال برویم، به قلعه موسوم به «قصر علیاء» می‌رسیم. سپس مسافتی حدود دو کیلومتر را به سمت شرق، از میان تپه‌های شنی و سنگی طی می‌کنیم تا در سمت راست جاده به چشمه غدیر - که بادیه نشینان، آن را «غدیر عُزْبَه» می‌گویند - برسیم.

راه دوم، از جاده اصلی مکه به مدینه جدا می‌شود. وقتی به شهر رابع نزدیک شدیم، پیش از ورود به شهر، در سمت راست جاده، در چند قدمی تابلوی راه‌نمای شهر، به داخل جاده‌ای فرعی می‌پیچیم. پس از عبور از کپه‌های بادیه نشینان، به جاده شوسه قدیمی رابع می‌رسیم و سپس در این جاده، ده کیلومتر به سمت چپ (شمال)، حرکت می‌کنیم. در این نقطه و در فاصله کوتاهی از سمت راست جاده، چشمه غدیر قرار گرفته است.

بدین ترتیب، غدیر خم، در نقطه‌ای حدود هشت کیلومتری شمال شرق میقات جحفه و ۲۶ کیلومتری جنوب شرق رابع، واقع است.

تذکر مهم

استاد سید محمد باقر نجفی، پژوهشگر برجسته ایرانی، از طریق بررسی روایات و توصیفات تاریخی و نیز جستجوی منطقه، به اصلاح نظریه بلادی و گزارش فضلی، پرداخته است. ۳ وی معتقد است که: اولاً «غدیر عُزْبَه»، غیر از «غدیر خم» است. ثانیاً قلعه تاریخی «علیاء»، مرکز شهر تاریخی جحفه بوده است. ثالثاً مکان مسجد غدیر (نمازگاه پیامبر صلی الله علیه و آله در واقعه غدیر) - که مورخان، آن را در سه میلی مسجد میقات جحفه دانسته و از ویرانی آن، سخن گفته‌اند -، با مسجد «عزور» (یاد شده در منابع تاریخی) مطابقت دارد و باید در مجاورت قلعه «علیاء» باشد. رابعاً چشمه و برکه و بیشه‌زار خم، بخشی از وادی خَزَار است و این وادی، از دیوارهای شهر جحفه آغاز می‌شود.

پس واقعه غدیر ، در نقطه‌ای حدود ۸ کیلومتری شرق جاده ساحلی مکه به مدینه و شانزده کیلومتری جنوب شرق رابغ ، اتفاق افتاده است . ۱. وادی : مسیل ؛ درّه هموار و عریض ؛ دشت محدود به ارتفاعات قابل رؤیت . ۲. تراثنا : ش ۲۵ (مقاله «غدیر خم») . ۳. میقات حج : ش ۴۲ (مقاله «موقعیت جغرافیایی غدیر») .

نقشه ۲ : موقعیت جغرافیایی غدیر خم

تصاویر ۳

بخش دوم : خلافت امام علی علیه السلام

نقشه ۱ : محدوده جهان اسلام در دوره خلافت امام علی علیه السلام (۳۵ - ۴۰ ق)

محدوده جغرافیایی جهان اسلام در دوره خلیفه دوم و سوم ، بسیار گسترش یافت ، به گونه‌ای که در دوره امام علی علیه السلام منطقه حکومتی ایشان فراتر از خاورمیانه امروز بود . در دوره خلافت امام علی علیه السلام ، جهان اسلام از منطقه خراسان بزرگ و ماوراء النهر در شرق آغاز می‌شد و تا مصر و صحرای لیبی در غرب ، ادامه داشت . جنوبی‌ترین نقطه آن ، یمن بود و شمالی‌ترین نقطه ، قفقاز (در بند ، آرآن ، گرجستان و ارمنستان) .

گفتنی است تعیین دقیق و جزئی حدود مرزهای منطقه مسلمان‌نشین آن روز (یا همان ممالک فتح شده توسط مسلمانان) به سادگی ممکن نیست . تصاویر ۴

نقشه ۲ : محل نبرد جمل و مسیر حرکت دو سپاه

زمان کوتاهی پس از آغاز خلافت امام علی علیه السلام ، بیعت‌شکنان (طلحه و زبیر و یاران آنها) به بهانه گزاردن عمره ، از مدینه خارج شدند و به مکه رفتند . آنان برای توطئه‌گری خویش منطقه نظامی بصره را برگزیدند و پس از طی مسیری طولانی ، به بصره رسیده ، با مکر و حيله بر آن شهر ، مسلط شدند . منطقه «حوأب» در میانه راه ، جایی بود که عایشه با پارس کردن سگان آن ، نزدیک بود از ناکتین (بیعت‌شکنان) جدا شود .

امیر مؤمنان علیه السلام در تعقیب آنان ، با سپاهی کوچک ، از مدینه حرکت کرد و پس از طی مسیری موازی مسیر ناکتین ، به منطقه «ذی قار» (ناصریه امروز) رسید .

ذی قار منطقه‌ای میان کوفه و بصره بود . امیر مؤمنان علیه السلام نمایندگانی به کوفه فرستاد و پس از ملحق شدن دوازده هزار نظامی کوفی به سپاه وی ، از ذی قار ، به سمت بصره حرکت کرد .

نبرد جمل ، در جمادی ثانی سال ۳۶ هجری ، یعنی تنها پنج ماه پس از آغاز خلافت امام علی علیه السلام ، رخ داد .

امیر مؤمنان علیه السلام پس از نبرد جمل ، کوفه را مرکز خلافت قرار داد و دیگر به مدینه باز نگشت .

تصاویر ۵

نقشه ۳: محلّ نبرد صفّین و مسیر حرکت دو سپاه

منطقه صفّین، در سوریه امروز، محلّ تلاقی سپاه امیر مؤمنان علیه السلام و سپاه شام بود. کوچک بودن محدوده حکمرانی معاویه، از محلّ نبرد صفّین، معلوم می‌شود. سپاه او از دمشق، حرکت کرد و پس از طی مسیری بسیار کوتاه‌تر از سپاه کوفه، در منطقه صفّین مستقر شد.

سپاه کوفه، مسیری طولانی را در پیش داشت. به خاطر آسایش بیشتر سپاه و نیروهای پشتیبان، سپاه صد هزار نفری امیر مؤمنان علیه السلام، از کناره رودخانه فرات، حرکت کرد و پس از گذر از شهرهای مجاور رود فرات و طی کردن مسیری بیش از دو برابر مسیر سپاه شام، به منطقه صفّین (در نزدیکی شهر رَقه) رسید.

جنگ، توسط معاویه و سپاه قاسطین (منحرفان از حق)، در آغاز صفر سال ۳۷ هجری آغاز شد؛ اما به نفع آنها پیش نرفت. معاویه، در آستانه شکست قطعی، با حيله عمرو عاص، قرآن‌ها را بر نيزه کرد و به حکم (داور) قرار دادن کتاب خدا دعوت نمود. این حيله، در گروهی از سپاهیان علی علیه السلام کارگر افتاد و بروز اختلاف در سپاه، فرصت پیروزی را از امیر المؤمنین علیه السلام گرفت. امام علیه السلام تحت فشار سپاهیان فریب‌خورده‌اش، جنگ را در دهم صفر، متوقف کرد و با قبول حکمیت، راهی کوفه گردید.

تصاویر ۶

نقشه ۴: محلّ نبرد نهروان و مسیر حرکت دو سپاه

پیش از آن که مهلت معین شده در قضیه حکمیت پایان یابد، گروهی از قزّاء - که با خشک مغزی خویش، امیر المؤمنین علیه السلام را به قبول حکمیت و حکم قرار دادن ابو موسی مجبور ساخته بودند - پشیمان شدند و پس از چند مرحله اعتراض، در منطقه «حروراء» در نزدیکی کوفه مستقر گردیدند. امام علیه السلام طی چند مرحله مناظره، با قدرت بیان و استدلال خود و یا توسط یاران خاصّ خویش جمع آنان را ارشاد کرد و پراکنده ساخت؛ اما آنان سرانجام، با جمعیتی نزدیک به چهار هزار نفر، از منطقه حروراء، به سمت مدائن، حرکت کردند و در طی راه، به آزار و اذیت مسلمانان مشغول شدند.

امیر مؤمنان علیه السلام در آن تاریخ (ماه صفر سال ۳۸ هجری) سپاهی را برای نبرد دیگری با معاویه آماده ساخته و در حال حرکت به سمت شام بود. این سپاه، به فرماندهی امام علی علیه السلام، مسیر شام تا شهر انبار را پیمود که خبر تعرّض خوارج (مارقین) به مردان و زنان عادی (غیر نظامی) و بی دفاع، منتشر شد. امام علیه السلام به ناچار و در پی اضطراب رزمندگان سپاه - که نگران خانواده‌های خود بودند -، از شهر انبار، به سمت نهروان، تغییر مسیر داد. این دو سپاه، در منطقه نهروان با هم تلاقی کردند و نبرد نهروان را پدید آوردند. تصاویر ۷

نقشه ۵: مسیر غارتگری‌های سرداران معاویه و تعقیب آنها توسط نیروهای امام علی علیه السلام

در نیمه دوم از دوره خلافت امام علی علیه السلام، معاویه، گروه‌های کوچکی را برای ایجاد ناامنی به مناطق تحت ولایت امام علی

السلام گسیل می‌داشت. این گروه‌ها به فرماندهی افرادی خونریز و سنگ‌دل، به آزار و اذیت مردم و غارت اموال آنان می‌پرداختند. بُسر بن ارطات به سوی مدینه آمد و پس از غارت آن جا، به مکه و یمن رفت و جنایات زیادی مرتکب شد. ضحاک بن قیس، به منطقه مرکزی عراق آمد و نقاط نزدیک کوفه را نیز مورد غارت قرار داد. نعمان بن بشیر، به مناطق شمالی عراق، حمله‌ور شد و عبد الله بن مسعوده نیز منطقه حجاز را غارت کرد. امیر مؤمنان علیه السلام به مقابله با غارتگران پرداخت و افرادی چون: معقل بن قیس، و حُجر بن عدی و حارثه بن قدامه را به همراه گروه‌هایی از سپاه، برای دفاع از شهروندان خویش گسیل داشت. تصاویر ۸

نقشه ۶: نقشه سیاسی استان‌های حکومت اسلام در روزگار خلافت امام علی علیه السلام

در دوران سه خلیفه نخست، مرکز ثقل سیاسی و نظامی خلافت اسلامی، مدینه بود؛ اما گسترش روزافزون سرزمین اسلام، پیش از خلافت امام علی علیه السلام، این الزام را ایجاد کرد که اداره سرزمین‌های تازه فتح شده، به کوفه، بصره، دمشق و فسطاط، سپرده شود. بدین ترتیب، فتوحات نیمه شمالی فلات ایران (تاققاز و ماوراءالنهر و چین) به کوفه، و نیمه جنوبی فلات ایران (تا سند و هند) به بصره، و روم شرقی و سرزمین‌های خزران به دمشق (شام)، و افریقا به فسطاط (مصر) سپرده شد و مدیریت این مناطق نیز در این چهار شهر، متمرکز گردید.

در دوره خلافت امام علی علیه السلام، مدینه، اهمیت سیاسی خود را از دست داد و در عوض، کوفه، مرکز خلافت اسلامی گردید. البته شام، از اطاعت امام علی علیه السلام سر باز زد و تحت ولایت معاویه بود. مصر و حلب نیز در گیر و دار نزاع میان کوفه و دمشق، دست به دست می‌شدند. این دو ناحیه، در آغاز خلافت امام علی علیه السلام، تحت حاکمیت ایشان بودند؛ اما در آخر این دوره، به تصرف معاویه درآمدند. مناطق شرقی حکومت اسلامی (ایران و خراسان بزرگ و ماوراءالنهر و...)، تا پایان دوره امام علی علیه السلام، به ایشان وفادار ماندند.

تصاویر ۹

نقشه ۷: نقشه سیاسی استان‌های مرکزی در روزگار خلافت امام علی علیه السلام

امام علی علیه السلام پس از جنگ جمل، مرکز خلافت را تغییر داد و از مدینه به کوفه منتقل کرد. منطقه مرکزی خلافت اسلامی، در بر دارنده سرزمین‌های تاریخی‌ای است که حوادثی ویژه در آنها رقم خورده است. این منطقه، میان رودخانه‌های دجله و فرات قرار گرفته و بسیار سرسبز است. از این منطقه، با عنوان «سواد» یا «سواد کوفه» یاد شده است. منطقه تاریخی بابل، شهر کهن مدائن، منطقه خروار در نزدیکی کوفه (مرکز اجتماع خوارج) و منطقه نهروان (محل نبرد امام علی علیه السلام با خوارج)، از مکان‌های تاریخی موجود در منطقه مرکزی خلافت اند. تصاویر ۱۰

بخش سوم: حادثه کربلا

نقشه ۱: نقشه تقریبی کوفه هنگام قیام امام حسین علیه السلام

شهر کوفه در سال هفدهم هجری و بر اساس مهندسی ویژه‌ای شکل گرفت ، تا هم کانونی باشد برای مهاجران و هم پایگاهی برای پشتیبانی نظامی مناطق وسیعی که در فراسوی آن ، فتح شده بود .

در قرون اخیر ، توجه مستشرقانی مانند : ولهاوزن (Wellhausen) و لامنس (Lammence) به نقشه کوفه جلب گردید ؛ ولی اولین فردی که به ترسیم نقشه دست زد ، مستشرق و باستان‌شناس معروف فرانسوی ، لویی ماسینیون (MassignonLouis) (۱۹۶۲ - ۱۸۸۳م) بود . وی کتابی به نام Explication du plan de Kufa منتشر ساخت ، که ترجمه فارسی آن ، جغرافیای تاریخی کوفه نامیده می‌شود .

بعدها مورّخی تونسسی به نام هشام جعیط ، در تألیف مفصّلی به نام Al-KUFA: Naissance de La Ville Islamique به تصحیح و تکمیل کار ماسینیون پرداخت . این کتاب ، با نام : کوفه ، پیدایش شهر اسلامی ، به فارسی ترجمه شده است . نقشه شهر کوفه در دانش‌نامه امام حسین علیه السلام برگرفته از این کتاب است ؛ ولی بر اساس آخرین مطالعات تاریخی و جغرافیای تاریخی ، نقاطی مانند : خانه امام علی علیه السلام ، منازل کسانی چون : مختار ، هانی ، طوعه ، و خط سیرها و... به نقشه افزوده گردید . گفتنی است که کار ماسینیون و هشام جعیط و ادامه آن در نقشه دانش‌نامه امام حسین علیه السلام تقریبی است و آنها را باید پایه‌ای برای کارهای کامل‌تر دانست . تصاویر ۱۱

نقشه ۲: خط سیر کاروان حسینی در منطقه مکه مکرمه

امام حسین علیه السلام پس از آن که برای بیعت با یزید تحت فشار قرار گرفت ، در ۲۸ رجب سال شصت هجری ، از مدینه خارج و در سوم شعبان ، به مکه وارد گردید . محل اقامت ایشان در مکه ، خانه عبّاس بن عبدالمطلب واقع در شعب ابی طالب بود . ایشان تا هشتم ذی حجه در مکه توقف نمود و پس از دریافت نامه مسلم بن عقیل علیه السلام از کوفه و نیز احساس خطر جدی از ناحیه کارگزاران نظام حاکم در مراسم حج ، در هشتم ذی حجه ، مکه را به قصد کوفه ترک کرد . گفتنی است که امام علیه السلام در آغاز حرکت ، به جای آن که از مکه به سوی شمال شرق و منزل صفاح (نخستین منزل مسیر مکه به کوفه) برود ، به سمت تنعیم در شمال غرب و در مسیر مدینه ، حرکت کرد و بدین سان ، حدود ۸ کیلومتر ، راه خود را دور نمود . احتمالاً این اقدام ، ترفندی بر ضدّ تعقیب مأموران حکومت بود که قصد ممانعت از حرکت ایشان به سوی کوفه را داشتند . تصاویر ۱۲

نقشه ۳: خط سیر کاروان حسینی از مدینه تا کربلا

بر پایه صحیح‌ترین گزارش‌ها ، کاروان امام حسین علیه السلام پس از چهار ماه و پنج روز اقامت در مکه ، روز سه‌شنبه هشتم ذی حجه سال شصت هجری ، مکه را به سوی کوفه ترک کرد ؛ اما هنگامی که به نزدیکی کوفه رسید ، به دلیل ممانعت سپاهیان ابن زیاد ، مجبور به فرود آمدن در کربلا گردید .

منازلی که این کاروان از مکه تا کربلا طی کرده ، به ترتیب ، عبارت اند از : ۱. تنعیم ، ۲. صفاح ، ۳. بستان ابن عامر ، ۴. ذات عرق ، ۵. غمره ، ۶. مسلح ، ۷. افعیه ، ۸. معدن بنی سلیم ، ۹. عمق ، ۱۰. سليله ، ۱۱. ربنده ، ۱۲. مغیئه الماوان ، ۱۳. نقره ، ۱۴.

حاجر، ۱۵. سمیراء، ۱۶. توز، ۱۷. فید، ۱۸. اجفر، ۱۹. خزیمه، ۲۰. زرود، ۲۱. ثعلبیه، ۲۲. بطن، ۲۳. شقوق، ۲۴. زباله، ۲۵. قاع، ۲۶. عقبه، ۲۷. واقصه، ۲۸. شراف، ۲۹. ذو حسم، ۳۰. بیضه، ۳۱. عذیب الهجانات، ۳۲. رهیمة، ۳۳. قصر بنی مقاتل، ۳۴. طف، و ۳۵. کربلا.

بر اساس محاسبات انجام شده، کاروان امام حسین علیه السلام، این منازل را با مسافتی حدود ۱۴۴۷ کیلومتر، در مدت تقریباً ۲۵ روز، طی کرد و روز دوم محرم سال ۶۱ هجری، وارد کربلا شد.

اینک به برخی از منازل این مسیر، با ذکر حوادثی که در آنها رخ داده، اشاره می‌گردد:

۱. منزل تنعیم: مصادره اموالی که عامل یمن برای یزید می‌فرستاد، به دستور امام حسین علیه السلام.
۲. منزل صفاح: ملاقات امام حسین علیه السلام با فرزند ق و پرسش از احوال مردم عراق.
۳. منزل حاجر (از منطقه بطن الرّمه): ارسال نامه امام حسین علیه السلام به اهل کوفه توسط قیس بن مسهر.
۴. منزل زرود: پیوستن زهیر بن قین به امام علیه السلام پس از ملاقات با ایشان.
۵. منزل ثعلبیه: رسیدن خبر شهادت مسلم و هانی به امام علیه السلام.
۶. منزل زباله: رسیدن خبر شهادت عبدالله بن یقطر و سخنرانی امام علیه السلام و اعلام خبر شهادت عبدالله و مسلم و هانی توسط امام علیه السلام به همراهان و اعلام این که تعهدی ندارند می‌توانند باز گردند - که اکثر افراد، پراکنده شدند -.
۷. منزل عقبه: رؤیای امام علیه السلام و تعبیر آن توسط ایشان به شهادت، و همچنین خبر دادن امام علیه السلام به شهادت قطعی خویش.
۸. منزل شراف: برداشتن آب اضافی و دیدن سپاه حر از دور، پس از گذشتن از این منزل.
۹. منزل ذو حُسم: ملاقات با سپاه حر؛ سیراب شدن لشکر حر توسط یاران امام علیه السلام؛ خطبه کوتاه امام پیش از نماز ظهر و نماز جماعت گزاردن دو سپاه به امامت امام علیه السلام؛ برگزاری نماز جماعت عصر به امامت امام علیه السلام؛ سخنرانی ایشان پس از نماز عصر؛ مجادله امام علیه السلام با حر و سپس توافق بر ادامه مسیری که به مدینه و کوفه نینجامد.
۱۰. منزل بیضه: خطبه امام علیه السلام در برابر سپاه دشمن.
۱۱. منزل عذیب الهجانات: الحاق چهار نفر از کوفه به اردوی امام علیه السلام با راه‌نمایی طرمّاح بن عدی و رسیدن خبر شهادت قیس بن مسهر به امام علیه السلام توسط آنها؛ پیشنهاد طرمّاح به امام علیه السلام مبنی بر پناه بردن به منطقه اجاء و سلمی.
۱۲. منزل قصر بنی مقاتل: برخورد امام با عبید الله بن حرّ جعفی و درخواست یاری از او و استنکاف او.
۱۳. منزل کربلا: فرود آمدن امام علیه السلام در کربلا، آمدن نامه عبید الله و فرمان وی به حر مبنی بر متوقف نمودن کاروان امام علیه السلام، فرود آمدن امام علیه السلام در کربلا. تصاویر ۱۳

موقعیت خیمه‌های امام حسین علیه السلام و نقش آنها در صحنه نبرد

امام حسین علیه السلام، در آغاز ورود به کربلا، نقطه‌ای را برای بر پا کردن خیمه‌ها در نظر گرفت که در صورت وقوع درگیری با دشمن، از دو ویژگی برخوردار باشد:

۱. دشمن، از یک سو بیشتر نتواند به آنها حمله کند؛

۲. زنان و کودکان، امنیت بیشتری داشته باشند.

از این رو ، امام علیه السلام دستور داد خیمه‌ها را در منطقه‌ای زدند که پشتِ آن ، نیزار بود ، به گونه‌ای که دشمن نمی‌توانست از پشت به سپاه امام علیه السلام ، حمله کند . در گزارش طبری ، چنین آمده است :

حسین علیه السلام ، راه افتاد و طلیعه سپاه عبید الله ، به او بر خوردند . وقتی چنین دید ، راهش را به سوی کربلا کج کرد و برای این که تنها از یک جانب بجنگد ، پشت لشکر را به سوی نیزار و گیاهان تازه قرار داد و خیمه‌هایش را بر پا کرد .
و در گزارش ابن اعثم ، می‌خوانیم :

یاران حسین علیه السلام ، فرود آمدند و بارها را در حوالی فرات ، مستقر کردند و خیمه‌ها را برای خانواده حسین علیه السلام و فرزندان ، بر پا نمودند و خویشاوندانش ، خیمه‌هایشان را در اطراف خیمه او بر پا کردند .

افزون بر این ، پشت خیمه‌ها و یا پشت نیزاری که خیمه‌ها جلوی آن بود ، گودالی شبیه به جوی آب قرار داشت که به گزارش طبری ، امام علیه السلام در ساعتی از شب عاشورا ، دستور داد تا آن را کنند و چیزی شبیه به خندق ، درست کردند و در آن ، هیزم و نی ریختند تا هنگام حمله دشمن ، آن را آتش بزنند و مانعی دیگر برای حمله از پشت سر ایجاد نمایند . در این گزارش ، آمده است :

امام علیه السلام ، صبحگاه عاشورا ، دستور داد تا هیزم و نی انباشته در پشت خیمه‌ها را آتش بزنند تا مبادا دشمن ، از پشت ، حمله کند . [شب پیش از آن ،] به دستور حسین علیه السلام ، به جایی در پشت جایگاهشان که همانند نهر آب ، گود بود ، نی و هیزم آوردند و آن جا را در ساعتی از شب ، کردند و به صورت خندق ، در آوردند و نی‌ها و هیزم‌ها را در آن ریختند و گفتند : هر گاه بر ما تاختند و با ما درگیر شدند ، این جا را آتش می‌زنیم تا از پشت سر ، حمله نکنند و تنها از یک سو با آنان بجنگیم . این کار ، برایشان سودمند افتاد .

اقدام دیگری که برای پیشگیری از حمله دشمن از پشت سر ، به دستور امام علیه السلام در شب عاشورا انجام شد ، این بود که یاران امام علیه السلام ، خیمه‌های خود را در کنار هم قرار دادند و با طناب ، آنها را از سه طرف به هم متصل کردند و فقط یک راه از رو به رو برای برخورد با دشمن ، باقی گذاشتند . به این گزارش بنگرید :

حسین علیه السلام ، به سوی یارانش آمد و دستور داد که خیمه‌هایشان را به هم نزدیک کنند و طناب‌های خیمه‌ها را به هم متصل کنند و خودشان ، میان خیمه‌ها قرار بگیرند و تنها یک راه را که مقابل دشمن بود ، باز بگذارند .

اگر مجموع این تدابیر حکیمانه جنگی امام علیه السلام نبود ، نه تنها سپاه ابن سعد می‌توانست از پشت ، یاران امام علیه السلام را مورد حمله قرار دهد ، بلکه در همان لحظات آغازین حمله ، به سادگی ، آنان را در حلقه محاصره خود می‌گرفتند و با کمترین درگیری ، امام علیه السلام و یارانش را شهید یا اسیر می‌کردند .

ولی صبح عاشورا ، هنگامی که دشمن خواست حمله را آغاز کند ، ناگاه ، خود را در برابر تلی از آتش و دود ، مشاهده کرد که از اطراف خیمه‌های امام علیه السلام و یارانش زبانه می‌کشید . ضحاک مشرقی ، در این باره می‌گوید :

وقتی به سمت ما آمدند ، ناگهان ، چشمشان به آتشی افتاد که از هیزم و نی ، شعله می‌کشید . ما آن را پشت سرمان برافروخته بودیم تا از پشت ، به ما حمله‌ور نشوند .

او در ادامه ، می‌افزاید که خیمه‌های یاران امام علیه السلام ، چنان در محاصره آتش و دود بود که وقتی شمر از نزدیکی آنها عبور کرد ، چیزی جز هیمه‌هایی که آتش از آنها زبانه می‌کشید ، ندید .

بر اساس این تدبیر و با این آرایش جنگی ، سپاه امام علیه السلام که عدد آنها بنا بر نقل مشهور ، ۷۲ تن بود ، - توانستند در برابر سپاه دشمن - که تعداد آنها تا ۳۵ هزار نفر ، برآورد شده - ، ساعت‌ها مقاومت کنند و شمار فراوانی از دشمنان را به هلاکت برسانند . طبری ، در این باره می‌گوید :

تا ظهر، با دشمن، جنگ سخت و بی سابقه‌ای کردند و [دشمنان] به خاطر کنار هم قرار گرفتن خیمه‌ها و تراکم آنها، جز از یک طرف نمی‌توانستند به آنها حمله‌ور شوند.

شدت مقاومت یاران امام حسین علیه السلام در نبرد رویارو، موجب شد که عمر بن سعد، جمعی از سپاه خود را مأمور کرد که خیمه‌های آنها را ویران کنند تا بتوانند آنها را محاصره نمایند.

این تدبیر هم کارساز نبود؛ چون یاران امام علیه السلام، در گروه‌های سه یا چهار نفره، در لا به لای خیمه‌ها کمین می‌کردند و دشمن را - که مشغول ویران کردن خیمه‌ها بودند -، از پا در می‌آوردند.

ابن سعد، چون از این اقدام هم نتیجه‌ای نگرفت، برای پیشگیری از تلفات بیشتر سپاه خود، ضمن دستور توقف این عملیات، مجدداً چنین دستور داد که خیمه‌ها را آتش بزنند؛ ولی داخل آنها نشوند و آنها را خراب نکنند. لذا آتش آوردند و خیمه‌ها را آتش زدند.

یاران امام علیه السلام می‌خواستند مانع آتش زدن خیمه‌ها شوند؛ ولی امام علیه السلام فرمود:

رهایشان کنید تا خیمه‌ها را بسوزانند؛ چرا که اگر آنها را به آتش بکشند، نخواهند توانست از آنها عبور کنند و به شما دست یابند.

بدین سان، دشمن، بخشی از خیمه‌های یاران امام علیه السلام را - که مانع نفوذ آنها بود -، آتش زد؛ اما همان طور که امام علیه السلام پیش‌بینی کرده بود، باز هم نتوانستند به حلقه دفاعی یاران او نفوذ کنند و بدین ترتیب، امام علیه السلام و یاران دلاور و باوفایش، تا آخرین نفر و آخرین نفس، در برابر سپاه کوفه - که همچون سیل به سوی آنان سرازیر شده بودند -، مقاومت کردند.

بر پایه گزارش‌هایی که گذشت، می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که:

۱. چینش و آرایش خیمه‌های همراهان امام علیه السلام، به صورت هلالی بوده است که خیمه‌های اهل حرم، در بخش میانی آن قرار داشته و دو سوی آن، تا میدان نبرد، کشیده شده بوده است. این دو طرف، احتمالاً خیمه‌های یاران بوده که به دلیل حضور ساکنان آن در میدان نبرد، غالباً خالی بوده است و از آنها برای سنگر یا دیوار دفاعی، استفاده می‌شده که در نهایت، به دستور عمر بن سعد، به آتش کشیده شدند.

۲. خیمه‌های یاران امام علیه السلام، با میدان نبرد، فاصله چندانی نداشته‌اند. این مطلب، در گزارش‌های دیگر از صحنه نبرد نیز دیده می‌شود، چنان که در گزارش مربوط به شهادت علی اکبر علیه السلام، آمده است:

او را از قتلگاهش آوردند و در برابر خیمه‌هایی که در مقابلش می‌جنگیدند، گذاشتند.

۳. اهل بیت امام علیه السلام، از نزدیک، شاهد جانبازی عزیزان خود، و قساوت و بی‌رحمی دشمنان بوده‌اند. از این رو، می‌توان حدس زد که بر زنان و کودکانی که عزیزانشان در جلوی چشم آنها قطعه قطعه شده‌اند، چه گذشته است! ۱۱. دانش‌نامه امام حسین علیه السلام: ج ۶ ص ۶۷ - ۷۱.

نقشه ۴: منطقه کربلا هنگام قیام امام حسین علیه السلام

کاروان امام علیه السلام، پس از طی کردن ۲۸ منزل، پس از مکانی که «شتراف» نام داشت، در حدود یکصد و شصت کیلومتری کوفه، با مشاهده سپاه حُر از دور، به‌خاطر افزایش امنیت کاروان، از مسیر کوفه به سمت چپ، متمایل گردید و در حاشیه کوه‌های «ذو حُسم» با سپاه حُر، رو به رو شد. چون حُر، مانع حرکت طبیعی کاروان امام علیه السلام به سمت کوفه و یا بازگشت آنان شد، همراهان امام علیه السلام و سپاه حُر، در مسیری مُنحنی، به حرکت، ادامه دادند و سرانجام، کاروان امام علیه السلام پس

از طی ۳۴ منزل ، با حدود ۱۴۴۷ کیلومتر در ۲۵ روز ، در دوم محرم سال ۶۱ هجری ، به سرزمین کربلا رسید و از روز دوم تا روز دهم محرم ، امام علیه السلام و یارانش در کربلا منزل گزیده بودند که حادثه جان‌خراش عاشورای ۶۱ هجری ، به وقوع پیوست . تصاویر ۱۴

نقشه ۵ : خط سیر کاروان حسینی از مدینه تا بازگشت به مدینه

اشاره

پس از شهادت امام حسین صلی الله علیه وآله و یارانش ، بازماندگان اهل بیت علیهم السلام همچنان به طی طریق ادامه دادند . آنها را از مسیری هفتاد کیلومتری از کربلا به کوفه آوردند و سپس روانه شام ساختند . مسیر حرکت اهل بیت از کوفه به شام ، در منابع معتبر نیامده و قرائن اطمینان‌بخشی نیز در باره آن ، در میان نیست . مسیر کوفه تا شام ، سه راه اصلی دارد که هر کدام از آنها در بخشی از مسیر ، فرعی‌های کوتاه و بلندی نیز داشته‌اند . تصاویر ۱۵

راه بادیه

این مسیر ، تقریباً مستقیم‌ترین و کوتاه‌ترین راه بین کوفه و شام است : حدود ۹۲۳ کیلومتر ، با مشکل گذر از بیابان سوزان «بادیه الشام» .

راه کناره فرات

این مسیر ، امکانات بهتری داشته و از چند شهر می‌گذشته است تا به دمشق برسد . طول تقریبی آن (با توجه به انشعاب‌های متعدّدش ، ۱۱۹۰ تا ۱۳۳۳ کیلومتر است

راه کناره دجله (راه سلطانی)

این مسیر ، با طول تقریبی ۱۵۴۵ کیلومتر ، طولانی‌ترین راه بین کوفه و شام است و از شهرهای بسیاری می‌گذرد و در برخی منابع ضعیف و به تبع آن در افواه عمومی ، به عنوان مسیر حرکت اسیران مطرح است . چنان که در دانش‌نامه امام حسین علیه السلام بحث کرده‌ایم ، به دلیل نبود دلایل قابل اعتماد ، در باره هیچ یک از این سه مسیر ، نمی‌توان اظهار نظر قطعی کرد ؛ ولی عبور کاروان اسیران کربلا از مسیر بادیه ، احتمال بیشتری را به خود اختصاص می‌دهد . بر اساس نقشه ویژه دانش‌نامه امام حسین علیه السلام (نقشه پیش‌رو) ، فاصله میان دمشق تا مدینه ، تقریباً ۱۲۲۹ کیلومتر است و با احتساب دمشق و مدینه ، شامل ۳۲ منزل بوده است . کاروان اسیران ، در بازگشت از شام ، قطعاً این مقدار مسیر را پیموده‌اند و چنانچه در ضمن حرکت ، به کربلا هم رفته باشند ، مسیر بسیار طولانی‌تری را سپری کرده‌اند .

حرکت پُر رنج خانواده امام علیه السلام و همراهانشان ، از مدینه آغاز شد و به مدینه نیز ختم گردید و حدّ اقلّ مسیری که این بزرگواران طی کرده‌اند (با فرض رفتن از کوفه به دمشق از کوتاه‌ترین مسیر ، یعنی راه بادیه ، و عدم احتساب رفتن مجدد به کربلا)

، حدود ۴۱۰۰ کیلومتر است ، با این محاسبه : ۴۳۱ کیلومتر (از مدینه به مکه) + ۱۴۴۷ کیلومتر (از مکه به کربلا) + ۷۰ کیلومتر (از کربلا به کوفه) + ۹۲۳ کیلومتر (از کوفه به دمشق از راه بادیه) + ۱۲۲۹ کیلومتر (از دمشق به مدینه) = ۴۱۰۰ کیلومتر .

منابع

منابع اصلی

دانش‌نامه امیر المؤمنین علیه السلام بر پایه قرآن ، حدیث و تاریخ (فارسی - عربی) ، محمد محمدی ری‌شهری ، با همکاری : سید محمد کاظم طباطبایی و سید محمود طباطبایی نژاد ، ترجمه : سید ابوالقاسم حسینی و دیگران ، قم : دارالحدیث ، ۱۳۸۹ ش ، سوم (۱۴ ج) .

دانش‌نامه امام حسین علیه السلام بر پایه قرآن ، حدیث و تاریخ (فارسی - عربی) ، محمد محمدی ری‌شهری ، با همکاری : سید محمود طباطبایی نژاد و روح‌الله سید طباطبایی ، ترجمه : عبد‌الهادی مسعودی و دیگران ، قم : دارالحدیث ، ۱۳۸۸ ش ، اول (۱۴ ج) .

منابع مفید دیگر

- اطلس تاریخ اسلام ، حسین مونس ، ترجمه : آذرتاش آذرنوش ، تهران : سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ، ۱۳۷۵ ش .
- اطلس تاریخ شیعه ، مؤسسه علمی - فرهنگی اطلس تاریخ شیعه ، قم .
- اطلس شیعه ، رسول جعفریان ، تهران : سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح ، ۱۳۸۸ ش .
- اطلس قرآن ، شوقی ابوخلیل ، ترجمه : محمد کرمانی ، مشهد : آستان قدس رضوی (به‌نشر) ، ۱۳۸۸ ش .
- الکوفه : نشأة المدينة العربیة الإسلامیة ، هشام جعیت ، بیروت : دار الطلیعة ، ۱۹۹۳ م ، ویرایش دوم .
- پیامبر صلی الله علیه وآله و آیین نبرد ، مصطفی طلاس ، ترجمه : حسن اکبری مرزناک ، تهران : بعثت ، ۱۳۵۴ ش .
- تُراثنا (مجله فصلیه) ، قم : مؤسسه آل‌البیته علیهم السلام لإحياء التراث ، ش ۲۵ (مقاله «غدیر خم») .
- جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی ، گی لسترنج ، ترجمه : محمود عرفان ، تهران : بنگاه ترجمه و نشر کتاب ، ۱۳۳۷ ش .
- جغرافیای تاریخی کشورهای اسلامی ، حسین قرچانلو ، تهران : سمت ، ۱۳۸۰ - ۱۳۸۲ ش .
- جغرافیای تاریخی کوفه ، لویی ماسینیون ، توضیح و تکمیل : تقی مصعبی و کامل سلمان جبوری ، ترجمه : عبد‌الرحیم قنوت ، تهران : سمت ، ۱۳۸۹ ش .
- خطط الکوفه و شرح خریطتها ، لویی ماسینیون ، ترجمه به عربی : تقی‌المصعبی ، تصحیح و تکمیل : تقی‌المصعبی و کامل سلمان الجبوری ، نجف : منتدی النشر ، ۱۹۷۹ م .
- رسول اکرم صلی الله علیه وآله در میدان جنگ ، محمد حمیدالله ، ترجمه : سید غلامرضا سعیدی ، تهران : مؤسسه اطلاعات ، ۱۳۸۸ ش .
- علی طریق الهجرة ، عاتق البلادی المکی ، مکه : دار مکه ، ۱۳۹۸ ق .
- فرهنگ اعلام جغرافیایی در حدیث و سیره نبوی ، محمد محمدحسن شرّاب ، ترجمه : حمیدرضا شیخی ، تحقیق : محمدرضا نعمتی ، تهران : مشعر ، ۱۳۸۶ ش .
- کوفه : پیدایش شهر اسلامی ، هشام جعیت ، ترجمه : ابو الحسن سروقد مقدّم ، مشهد : بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی ،

۱۳۷۲ ش .

- معجم معالم الحجاز ، عاتق بن غيث البلادی ، مکه : دار مکه ، ۱۹۷۸ - ۱۹۸۲ م .
- میقات حج (فصل نامه) ، تهران : سازمان حج و زیارت (مرکز تحقیقات حج) ، ش ۴۲ (مقاله «موقعیت جغرافیایی غدیر»)

درباره مرکز

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیافزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می کنند

بنادر البحار-ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشرف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز :

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی

ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه

ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما ، انیمیشن ، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...

د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی

دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای

و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)

مرکز تحقیقات و ترجمه

اصفهان

گام‌ها

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

